

Jakub M a c h e k
Pražský ilustrovaný kurýř.
Masový tisk jako obraz světa obyčejných lidí

Posudek disertační práce

Předkládaná disertační práce Jakuba Machka se věnuje tématu velmi potřebnému, a sice prvnímu úspěšnému pokusu vydávat v Čechách bulvární deník, Pražský ilustrovaný Kurýř (dále PIK), v letech 1893 – 1918. Potřebnost tohoto výzkumu je o to větší, že dějiny médií patří k opomíjeným tématům české historiografie a obvykle se redukuje jen na přehledové a učebnicové publikace.

Nejprve k jednotlivým kapitolám: Úvod je psaný velmi dobře a poučeně, je zřejmé, že autor zná dostatečně českou literaturu k danému tématu i literaturu z oboru britských kulturních studií. Struktura této kapitoly odpovídá standardnímu členění úvodů disertačních prací. Jsou zde definovány cíle práce jako: 1. „studovat zkušenost obyčejných (či malých) lidí... v období přechodu české společnosti od tradičních převážně venkovských a maloměstských společenství k moderní masové (velkoměstské) společnosti“, 2. „ukázat populární kulturu jako vhodný pramen k poznání společenských vrstev, které často zůstávají za okrajem historického vyprávění.“ (str. 8)

Druhá kapitola je věnována teoriím populární kultury. Autor se zde odvolává na teoretické inspirace v díle Stuarta Halla, Pierre Bourdieu a Antonia Gramsciho (str. 23). Je ovšem zarážející, že detailněji se zde setkáme jen s představením prací prvních dvou autorů. Hlavním předmětem zájmu této kapitoly jsou diskuze, nakolik představuje populární kultura v rámci kapitalismu subverzi, tedy čtenář populárních textů má nad nimi určitou „moc“ a nakolik je nástrojem, pomocí něhož manipulují vládnoucí vrstvy lidové. Nedostatkem této kapitoly je, že na ní další text nenavazuje. Jistý návod jak pohlížet na českou společnost v 19. století snad představuje koncepce sociální struktury P. Bourdieu, která bývá nicméně velmi vyčítáno, že je středostavovsky centrická, tj. že její rozlišování mezi ekonomickým a kulturním kapitálem má smysl hlavně pro střední vrstvy, zatímco v nižších vrstvách převažuje orientace na zisk ekonomického kapitálu. V rámci této kapitoly mi přišlo především nadbytečné představení Halla, který se vyjadřuje velmi komplikovaným až ezoterickým jazykem a v následujícím textu se odkaz na něj vyskytuje už jen na jedné stránce – 199. Ostatně i v případě Bourdieu se v dalším textu odkaz na něj vyskytuje jen jednou - na str. 71 – 72. V případě Gramsciho, na něhož se auto odvolává, z něj dokonce nepoužívá žádné jeho dílo a nikde hlouběji jeho myšlenky nerozebírá. Znamená to, že Gramsci je inspirací autorovi jen potud, pokud sloužil jako inspirace Hallovi? Každopádně je častým nešvarem historických disertací majících ambice vstupovat do dialogu se společenskými vědami, že sice formálně deklarují své východisko v rámci určitých konceptů sociálních teorií, ale v samotném textu se ukáže, že tyto koncepty zase až tak nevyužijí. Tato práce není bohužel výjimkou.

Třetí kapitola se pokouší představit populární kulturu v Čechách na přelomu století a zabývá se hlavně novinami, dechovou hudbou, šestákovými romány, divadly hrajícími lidové frašky a prvními kinoteátry. Autor se snaží interpretovat masovou kulturu jako následek procesu urbanizace. Poněkud eklekticky zde působí popis Pierre Bourdieu základních vrstev společnosti a na něj navazující popis sociálních vrstev a jejich hodnot společností české inspirované autorskou dvojicí Matějček – Macháčová, ačkoli tito se k Bourdieovské interpretaci nikde nepřiznávají a jejich východiskem je spíše

sociologický strukturální funkcionalismus. Autor možná mohl zmínit i model sociální struktury navržený Otto Urbanem v jeho práci Kapitalismus a česká společnost.

Vlastní analytická práce začíná až od stránky 84, první tři kapitoly byly postaveny na sekundární literatuře, cizí či domácí provenience. V této čtvrté kapitole si autor klade otázku, jaké byly náklady zmiňovaných deníků, což je signifikantní doklad jejich popularity. Autor správně konstatuje obtížnou zjištělnost těchto údajů a připouští, že jím zjištěná čísla z několika různých zdrojů jsou spíše orientační. Tyto údaje nicméně stačily ke konstatování, že nejprodávanějším českým deníkem byla Národní politika a Pražský kurýr byl s velkým odstupem na druhém místě, odkud je z něj po roce 1905 nevytlačilo Právo lidu v souvislosti s politizací českých dolních vrstev. Dále kapitola konstatuje velmi pražský charakter PIKu, což nepřekvapí i vzhledem k jeho názvu. Zvláště téměř naprostá ignorance Moravy všemi hlavními analyzovanými deníky (Právo lidu, Národní politika, Hlas národa, Národní listy, PIK) je natolik udivující, že se čtenář musí ptát: Četly se přesto na Moravě tyto listy, ač ji ignorovaly, anebo byl na Moravě vlastní regionální tisk, tedy existovaly zde dvě oddělené mediální krajiny? Autor též analyzuje cenu těchto listů. Podle jeho propočtů patřil PIK spíše k dražším listům, ačkoli zas tak velké rozdíly v cenách nebyly (4 – 8 K). Je pochopitelné, že největší list si mohl dovolit být levnější, neboť měl velké prodejní obraty a velké příjmy z inzerce a ostatní listy se musely pokoušet mu svou cenou přizpůsobovat. Zatímco inzerce pracovních míst nic bohužel nevyprávěla o sociálním profilu čtenářstva, lepší vypovídací hodnotu měly reklamy na určité zboží nebo seznamovací inzeráty za účelem sňatků. Zde jsem nicméně poprvé začal mít obavy, aby autor neutonul v příliš velkém množství čísel. Podíváme-li se např. na rozsáhlou tabulku na str. 103 o druzích zboží inzerovaných v jednotlivých časopisech, většina čtenářů se nebude zabývat její četbou. Takováto tabulka patří do přílohy. Místo ní by se hodilo druhy zboží rozčlenit např. na pět skupin podle míry luxusu s ním spojených a pak pro ně propočítat procenta. Podle mé zkušenosti tabulky s více než deseti řádky čtenář automaticky přeskakuje. Možná stačilo uvést v textu jen tabulky s předměty, které se ukázaly jako sociálně diferencující, jak činí autor později. Jako snad nadbytečné mi přišlo porovnávat plochu a četnost inzerátů, je přeci jasné, že chudák má na jednořádkovou inzerci a proto, když budeme analýzu opírat a četnost inzerátů, dojdou ke slovu i drobní inzerenti nabízející stejně bezvýznamné a levné zboží jako jsou oni sami. Základní zjištění z těchto na zpracování náročných analýz je ovšem jednoduché, ačkoli důležité: Čtenáři PIKu stáli sociálně kdesi mezi čtenáři Národní politiky a Práva lidu. Skoro bych je označil za nižší střední vrstvy (hokynáře, drobné řemeslníky, zřízence) než za kvalifikované dělnictvo, u kterého bych předpokládal četbu Práva lidu, zatímco nekvalifikované dělnictvo tehdy možná v mnoha případech ještě vůbec nic nečetlo. I další zjištění toto podporují: Např. je to sňatková inzerce, kdy se v listech pro bohaté uváděly finanční částky od partnera očekávané, zatímco v listech pro chudinu se psalo o lásce. Jsou to též informace o spolcích, kde Kurýr nepsal vůbec o dělnících, zatímco Právo lidu téměř jen o nich a jen *chatch all* Národní politika si mohla dovolit psát o komkoli. Je tu ještě další důležitá otázka, které se autor nedotkl: A co Gender? Byly všechny jím analyzované deníky v podobné míře orientované na muže, nebo některý z nich měl jistou tendenci se ucházet o ženské publikum? Existovaly tehdy ženské listy pokoušející se orientovat na jinou než středostavovskou ženu?

Myslím, že příliš zajímavých zjištění nepřinesla analýza obsahu deníků (str. 115 – 133). Opět se zde nachází příliš mnoho velkých tabulek (str. 116, 123, 130), v nichž se čtenář jaksí topí. Neexistovalo nebezpečí arbitrárnosti přiřazování k jednotlivým kategoriím ze strany autora? (Co udělat, pokud se zpráva týká jak politiky, tak parlamentu? Zařadit ji dvakrát?) Mimochodem správná tabulka má mít dole či po straně napsáno vždy 100, aby bylo patrné, zda jde o řádková či sloupcová procenta. Opět autor na několika stranách různými grafy a tabulkami dokládá, co se zdá být očekávané: Že v PIKu

bude hodně senzací a méně politiky než v jiných listech. Podobně málo zajímavá zjištění se podle mě týkají i hlavních kategorií zpráv, politických a stranických zpráv. Čtenář zde opět tone v záplavě čísel. Snad by stálo za to dát opět zmíněné obrovské tabulky do příloh a vše shrnout do několika vět s patřičnými odkazy. Ani regionální původ zpráv nenabízí dostatečně jasné rozdíly, které by bylo možné nějak zajímavě interpretovat. To že PIK bude psát více o Praze než ostatní, když má slovo „pražský“ v názvu, bylo, myslím, předem celkem jasné. Tato kapitola ukázala podle mého soudu přednosti a meze obsahové analýzy, která je někdy nástrojem vyžadující příliš velkou práci přinášejícím bohužel nepříliš zajímavé výsledky.

Pátá kapitola rozebírá populární tisk ve středoevropském a americkém kontextu. Popisuje jeho vznik v USA v 19. století a jeho varianty ve střední Evropě, ve Vídni, Berlíně a Krakově. Autor se nespokojil jen se sekundární literaturou o těchto denících, ale podnikl i studijní cesty do zahraničí, kde se pokoušel analyzovat tři z nich – dva Vídeňské a jeden krakovský, zejména ve vztahu k sociálnímu profilu jejich čtenářstva podle nabízeného inzertního zboží, nabízených či hledaných zaměstnání a jejich cen. (Na str. 169 vypadl bohužel název grafu.) Ve srovnání témat, geografického horizontu zpráv nebo témat ilustrací, vychází PIK jako list provinčnějších poměrů, než je Vídeň a kosmopolitnější než Krakov, přičemž svým sociálním profilem patří jeho čtenáři mezi chudší vrstvy, než byli čtenáři vídeňského bulváru. Zde ovšem vyvstává otázka srovnatelnosti životních úrovní v těchto třech městech. Bylo by proto dobré uvést i průměrné platy v těchto třech městech, z čehož bychom si mohli udělat představu, jaká byla zdejší průměrná životní úroveň a jaký druh konzumu byl tam i onde charakteristický pro lidové a jaký pro střední vrstvy. PIK vychází z této analýzy jako méně bulvární než ostatní listy ze střední Evropy o amerických nemluvě, resp. jako list více zaměřený na politiku a méně na senzace. Autorova hypotéza proč PIK přeci jenom nebyl takovým bulvárem jako krakovské, vídeňské či americké listy je, že v Praze probíhaly tehdy intenzivní nacionální zápasy Čechů a Němců a v těchto kulisách bylo jen obtížné zůstat apolitický a psát jen o senzacích.

Šestá kapitola nese titul „pražští čtenáři senzačních novin“, a pokouší se o srovnání několika pokusů vydávat pražské bulvární noviny z hlediska jejich témat, čímž nevybočuje z kapitol předchozích srovnávajících PIK s ostatními pražskými deníky nebo se zahraničím. Autor ukazuje, že předchozí pokusy vydávat bulvár zkrachovaly, neboť společnost nebyla na takovém stupni kulturně-ekonomického vývoje, aby si bulvár našel své čtenáře – ti kdo měli peníze a schopnost číst, sahalí po kvalitnějších listech. Druhým tématem kapitoly je kvalitativní analýza psaní PIKu. Tato analýza je zaměřena na ideologii PIKu, který agitoval proti sociální demokracii a Němcům a podporoval u svých čtenářů akceptování daného společenského řádu. Stránky 198 – 231 věnované této kvalitativní analýze považuji za nejlepší z celé práce. Autor ukazuje, že zprávy publikované Kurýrem působily i v tehdejší srovnání velmi maloměstsky. Podle něj je neustálou snahou PIKu „udržovat představu jednotného národa.“ Pražské prostředí popisované Kurýrem není anonymní velkoměsto, ale sousedské maloměsto. Kurýr je zaměřen velmi konformně: Zatímco Právo lidu vidí jako příčinu neštěstí špatnou politiku mocných, podle Kurýra je jí osobní selhání konkrétních viníků. Autor zmiňuje i nevraživost mezi jednotlivými deníky: Zatímco pro Kurýr je Právo lidu listem buřičů, Kurýr je podle Práva listem ukájejcím potřeby „lidí perversních“. Ačkoli je kurýr loajálním listem k monarchii, je velmi nacionalistický: Ve rvačkách v parlamentu jsou Němci představováni jako útočníci a jsou pojmenováni konkrétní němečtí viníci, Češi se jen brání a Kurýr pro jistotu nejmeneje účastníky rvaček z české strany. Jak se mohlo slučovat antiněmectví novin s loajalitou ke koruně? Je také pozoruhodné, že kurýr nebyl zaměřen antisemitsky - bylo to na základě tlaku státních orgánů?

Samozřejmě se ihned nabízí otázka, zda byl PIK skutečně hlasem nižších středních a nižších vrstev anebo byl dokladem jejich manipulace případně obojím? Můžeme říci, že v omezené míře se skutečně jednalo o hlas lidu, např. publikováním sňatkové inzerce (ačkoli je možné, že k takovému kroku sahala především emancipovanější a modernější část těchto vrstev). Sociálním postavením svých žurnalistů a ilustrátorů, případně svým politickým a komerčním zadáním PIKu nicméně zůstával hlasem středních vrstev, ačkoli se tito pokoušeli vyjít lidu vstříc v odhadu, co se mu může asi líbit. V tomto smyslu mi připadá, že hlasem lidových vrstev bylo daleko spíše Právo lidu, jehož řada redaktorů pocházela z dělnického prostředí a publikovalo častěji čtenářské dopisy dělníků. (Nebezpečím Práva lidu jako pramene je, že nabízí přepolitizovaný případně idealizovaný obrázek mentality dolních vrstev.) Naopak Pražský kurýr se mi z Machkovy analýzy proto jeví jako typ pramene poskytující obrázek depolitizovaných, nacionalistických a senzacechtivých lidových vrstev, což je patrně také zkreslené.

Závěrem bych vnesl některé souhrnné připomínky k Machkově práci:

Nejsem si jist, zda autorem použitá obsahová analýza přinesla natolik zajímavá zjištění, že to odpovídalo mravenčí práci s ní spojené. Dokladem obrovitého rozsahu autorovy kvantitativní analýzy jsou přílohy. Na více než sto stránkách příloh nabízí autor detailní data ze své obsahové analýzy časopisů. Čas od času při pohledu na příliš velké tabulky ve mně vyvstávala otázka: Nejsou autorem zvolené analytické kategorie příliš arbitrární? A nejsou zde mnohá zjištěná data v zásadě něčím, co bychom očekávali? Mimochodem za procenty skrytými v tabulkách nevidím konkrétní čísla. Ty by také neškodilo alespoň rámcově uvést. Nestalo by se pak, že by se mnohá procenta ukázala být založená na velmi málo případech, což by samo o sobě statistickou analýzu problematizovalo. (Nestávalo se nikdy autorovi to, co ve známém statistickém vtipu: Po aplikaci prostředku se 33,3 % kuřat uzdravilo, 33,3% uhynulo a o 33,3% nejde údaje zjistit, neboť nevíme, kam se to třetí kuře zaběhlo?)

Poněkud mě zklamalo, že autor příliš nevyužil potenciál vizuální kvalitativní analýzy časopisu, ačkoli jeho křiklavé obrázky na první stránce byly tím, co si z něj ostatní hlavně zapamatovali, jak nám ukazují Machkem uváděné citáty. Nešlo aplikovat nějakou kvalitativní analýzu na tyto obrázky? Pokud by se autor rozhodl tuto práci vydat v knižní podobě, doporučil bych mu, se pokusit rozšířit ji právě o kvalitativní studium vizuality PIKu (např. by se nabízelo, jak ilustrace zobrazují gender, sociální vrstvy, generaci, motivy z různých zemí, etnické stereotypy, jak se to měnilo v čase?) Přitom to byly právě ilustrace, čím se Kurýr proslavil. Inspirací by autorovi mohla být např. práce Lyn Huntové o Francouzské revoluci.

Dále bych práci rozšířil o kapitolu analyzující diskurz PIKu ve srovnání s ostatními pražskými deníky té doby. Např. pomocí jakých výrazových prostředků byly zobrazovány jednotlivé sociální vrstvy? Jaké pojmy byly pro deník negativní a jaké pozitivní? Jak často deník dichotomizoval realitu? Pomocí jakých výrazových prostředků dosahoval zamýšleného účinku? Apod.

Konečně bych zařadil kapitolu analyzující pozdější vývoj českého a možná evropského bulváru, přes prvorepublikový bulvár (Stříbrného Šejdrem nebo Poslední list), k polobulváru socialistickému (Večerní Praha) až k bulváru postsocialistickému.

Celkově lze říci, že je nepochybné, že autor věnoval značné úsilí analýzám dobového bulvárního tisku a je zřejmé, že jeho práce byla někdy mravenčí až úmorná. Bohužel výsledky, které nám v tomto případě přinesla kvantitativní obsahová analýza, nejsou vždy zcela objevené. Naopak tam, kde autor

sáhl po kvalitativnějších metodách, jsou jeho výsledky výrazně lepší a lze jen litovat, že se nevydal dále tímto směrem. Pokud tuto možnost zvažoval a z nějakých důvodů se to ukázalo jako nemožné, měl to vysvětlit. Také autorovo zaštiťování se kulturními studii představuje podle mého spíše jakousi dnes povinnou úlitbu, aby historická práce měla i další společensko vědní přesahy. Každopádně bych si celou práci dokázal představit bez oné druhé kapitoly, která mi do ní stále nezapadá, neboť v rámci dalších kapitol není se zmiňovanými teoretiky veden dostatečný dialog (ač je jinak sama o sobě dobře napsaná).

Ke slabším stránkám práce bohužel patří překlepy, špatná shoda podnětu s přísudkem, špatné koncovky a zkrátka vše, co nevyhledá program oprav textu. Jak známo, autor po sobě překlepy při nejlepší vůli nevidí, přesto by si práce zevrubné korektury ještě zasloužila. Autor by také neměl používat hovorovou koncovku první osoby jednotného čísla „upozorňuju“, „analyzuju“.

Za klad práce považuji autorovy výzkumné pobyty v zahraničí, díky kterým se může pokoušet o srovnávání Kurýra s rakouskými a americkými bulvárními listy, ačkoli se o vyslovenou komparaci nejedná, ale spíše o zasazení do mezinárodního kontextu. Autor využil též vyhledávače Kramerius, který se stává nepostradatelnou pomůckou pro historiky 19. a 20. století. Práce je vhodně a přehledně členěna. Jednotlivé kapitoly (s výjimkou kapitoly druhé) na sebe logicky navazují. Nechybí v dostatečných proporcích ani úvod a závěr. Předkládaná doktorská práce splňuje svým rozsahem, precizností zpracování i novostí daného tématu kritéria potřebná k úspěšné obhajobě, k čemuž ji doporučuji. Pro případné knižní vydání bych ovšem navrhoval její přepracování a doplnění.

Stanislav Holubec

Jena, 10. 7. 2012

